

УДК 82-313.3.161.929Анд
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.27>

**МОДЕЛЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ МІСТА У ЗБІРЦІ
Ю. АНДРУХОВИЧА «ЛЕКСИКОН ІНТИМНИХ МІСТ»**

**MODELING OF ARTISTIC SPACE OF THE CITY IN THE COLLECTION
OF Y. ANDRUHOVYCH “LEXICON OF INTIMATE CITIES”**

Сафонова Н.В.,
orcid.org/0009-0003-3132-8957
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри лінгводидактики та іноземних мов
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку

Михайленко В.О.,
orcid.org/0000-0003-2584-5571
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри лінгводидактики та іноземних мов
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку

У статті проаналізовано художні техніки авторського моделювання простору міста у збірці есеїв Ю. Андруховича «Лексикон інтимних міст». Осмислено, зокрема, такі авторські практики моделювання міста: використання описів-асоціацій, уникання панорамних описів, увага до деталей, художнє акцентування на маловідомих локаціях, а не на першорядних місцях, створення образу «я» крізь урбаністичний простір. У дослідженні наголошено, що

завдяки цим основним технікам автор не так зображує міста, скільки транслює через них власний душевний стан, а також емоції, відчуття, враження, асоціації, що виникають у зв'язку з дотичністю до певного топосу. У статті наголошено, що авторська мапа урбаністичних топосів збірки «Лексикон інтимних міст» відображає шлях митця до самопізнання, пошук його власного місця у світі та формування особистості. Більшість міст у книзі зображується кризь українську (європейську) ідентичність автора, закорінену в його ж власну художню творчість.

Один з проаналізованих у статті аспектів пізнання топосу – це згадування періоду радянської доби та післяреволюційних трансформацій у контексті того чи того міста. Автор часто описує занепад радянської системи, її вплив на людей та місцевості. Кризь такий контекст автор, зокрема, розглядає проблему збереження та втрати культурної спадщини, питання самоідентифікації та пошуку нової національної стихії. Ю. Андрухович часто використовує історичні референції для того, щоб показати вплив цих подій на життя та свідомість сучасної людини, а також для відображення посттоталітарного досвіду та пошуку нової ідентичності.

У статті наголошено, що у збірці важливі не так описи урбаністичних реалій, скільки авторське відкриття міст, міркування митця, його самоідентифікація. В есеях збірки «Лексикон інтимних міст» мандри автора містами стають символом пошуку особистої ідентичності, прийняття себе та знаходження свого місця у світі.

Ключові слова: есей, збірка, моделювання, топос, простір, місто, самоідентифікація.

The article analyzes the artistic techniques of the author's modeling of the city space in the collection of essays by Y. Andruhovych "Lexicon of Intimate Cities". In particular, the following author's practices of city modeling are meaningful: the use of descriptions-associations, avoidance of panoramic descriptions, attention to details, artistic emphasis on little-known locations, rather than primary places, creation of the image of "self" through the urban space. The research emphasizes that thanks to these basic techniques, the author does not so much depict cities as transmits through them his own state of mind, as well as emotions, sensations, impressions, associations that arise in connection with the tangent to a certain topos. The article emphasizes that the author's map of urban topos of the "Lexicon of Intimate Cities" collection reflects the artist's path to self-discovery, the search for his own place in the world, and the formation of his personality. Most of the cities in the book are depicted through the author's Ukrainian (European) identity, rooted in his own artistic work.

One of the aspects of the knowledge of topos analyzed in the article is the mention of the period of the Soviet era and post-revolutionary transformations in the context of this or that city. The author often describes the decline of the Soviet system, its impact on people and places. Through this context, the author, in particular, examines the problem of preservation and loss of cultural heritage, the issue of self-identification and the search for a new national element. Y. Andruhovych often uses historical references in order to show the impact of these events on the life and consciousness of a modern person, as well as to reflect the post-totalitarian experience and the search for a new identity.

The article emphasizes that the collection is not so much about the descriptions of urban realities as the author's discovery of cities, the artist's reasoning, and his self-identification. In the essays of the "Lexicon of Intimate Cities" collection, the author's travels become a symbol of the search for personal identity, self-acceptance, and finding one's place in the world.

Key words: essay, assembly, modeling, topos, space, city, self-identification.

Постановка проблеми. Просторовий континуум є невід'ємним складником авторської картини світу у художньому творі. Формуючи художній світ, письменник вибудовує певний набір локацій і атракцій відповідно до власного задуму, наповнює їх художніми образами чи образами-поняттями. Постаючи елементом структури та змісту, простір, як і час, є важливою характеристикою художнього образу світу і людини. Тому вивчення різних аспектів моделювання простору в тексті, передусім художніх технік його створення, залишається однією з важливих у сучасному літературознавстві. Вивчення засобів моделювання художнього простору в есеїстичній письменницькій творчості суттєво розширює межі сприйняття, інтерпретації та аналізу художнього твору як такого, дозволяє глибоко проникнути в його особливу наративно-ментативну структуру. У цьому сенсі творчість відомого митця-есеїста сучасності Ю. Андруховича є особливою: вивчення створеного ним простору міста відкриває небачені можливості осмислення есеїстичного твору як такого. Так, у збірці «Лексикон інтимних міст» митець розкриває засади формування як національного буття та ідентичності, так і інших культур і наро-

дів через урбаністичний простір. Митець міркує про глибину національної самосвідомості, передаючи свій власний досвід сприйняття світу через створені образи міст у цій збірці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Збірка Ю. Андруховича «Лексикон інтимних міст» неодноразово ставала об'єктом різноаспектних наукових студій. У дослідженнях Д. Васілієвича, Г. Випасняк, І. Вуківської, С. Гуцол, О. Даниліної, О. Калинюшко, К. Корнілової, А. Пройдакова, Т. Шевченко тощо порушуються жанрові особливості збірки, її художні особливості, здійснюється огляд урбаністичних та інших мотивів. Так, досліджуючи топос міста, К. Корнілова пише: «У романі «Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича чітко виокремлюються особливості складових урбаністичного тексту, зокрема вагому функцію виконує відображення локусів, лабіринтів, палімпсесту» [3, с. 284], а Г. Випасняк, зосереджуючись на жанрових особливостях твору, зазначає: «Оскільки автор концентрується передусім не на детальному зображенні подій, що відбувалися в тому чи іншому місті, а на асоціаціях, особистих враженнях від перебування в іншому куль-

турному просторі, його спогади набувають рис не документальності, а есеїстичності» [2, с. 26].

Постановка завдання. Наша увага до твору зумовлена посиленням інтересом саме до есеїстичних технік моделювання міста у збірці, тож зупинимось на цьому детальніше.

Виклад основного матеріалу. Збірка «Лексикон інтимних міст» побачила світ 2011 року. У ній автор згрупував власні спогади про відвідування різних міст України, Європи, Америки, Азії в одну колекцію, усі твори він розташував за українською абеткою з певними уточненнями, про що сам автор повідомив у вступі: «Спробуймо чинити абетковому диктатові опір. І для цього уявімо, в яких іще послідовностях можна читати цю книжку» [1, с. 11]. У книзі зібрано есеї про міста, у яких авторові за багато років довелося побувати. Усі есеї іменуються назвами міст. Назва доповнюється датою, коли, власне, відбулася подорож. Мандрі містами, описані у збірці, показують, у який спосіб у своїх подорожах власною батьківщиною та закордонними країнами Ю. Андрухович досліджує історію, культуру, місцеві традиції та ментальність. Він вдається до власного відкриття міста, до такого собі заземлення у багатовимірних шарах минулого, принагідно торкаючись важливих для нього питань суспільства, політики, мистецтва та власного буття. Дослідження особистого контенту міст у збірці Ю. Андруховича може включати аналіз того, як автор використовує мову та стиль для створення образу міста, як він описує його архітектуру, культурну спадщину, природні ландшафти та інші деталі. Місто для письменника – це живий активний подразник, інтенція творчості.

Так, Ю. Андрухович акцентує увагу на важливості власної історії та культурних традицій для формування національної ідентичності. Він показує складність української культури, яка переплітається з європейською спадщиною, акцентуючи на унікальності українського досвіду. Іншими словами, він постійно шукає Україну в інших містах, порівнюючи закордонну архітектуру, ментальність інших людей з українськими реаліями.

Однак передусім Ю. Андрухович пише про себе. Усі описані міста читач сприймає крізь призму його власного художнього мислення, крізь його особисту шкалу цінностей і вподобань, крізь його приватний досвід. Мапа відвідин міст Ю. Андруховичем може слугувати не лише описом його особистого досвіду і подій, але й самоідентифікацією автора в суспільстві. «Самоідентифікація через топос в есеїстиці – це,

насамперед, шлях митця до самого себе, до його самоствердження, ідентичності, буття як творчої особистості у сьогочасному світі» [5, с. 513], – пише Т. Шевченко.

Авторська мапа у збірці «Лексикон інтимних міст» відображає шлях митця до самопізнання, пошук місця у світі та формування особистості. Один з аспектів цього пізнання – це згадування періоду радянської доби та післяреволюційних трансформацій у контексті того чи того міста. Автор часто описує занепад радянської системи, її вплив на людей та місцевості. Чимало міст отримують авторську інтерпретацію в різні часи: за радянської доби, у яку авторові довелося жити, і за умовної сучасності. Крізь такий контекст автор, зокрема, розглядає проблему збереження та втрати культурної спадщини, питання самоідентифікації та пошуку нової національної стихії. Ю. Андрухович часто використовує історичні референції для того, щоб показати вплив цих подій на життя та свідомість сучасної людини, а також для відображення посттоталітарного досвіду та пошуку нової ідентичності.

Значний акцент у творах робиться на культурних аспектах міста. Есеїст використовує літературні, мистецькі та інші культурні поняття, образи, щоб змалювати культурний пейзаж України крізь урбаністичний дискурс. Він щедро використовує міфологічні, літературні та музичні контексти для створення багатогранного образу певного міста і власного позиціонування в ньому.

Однак за текстами, представленими у збірці, навряд чи можна створити повне уявлення про те чи те місто з його локаціями, організацією вуличного і майданного простору, скульптурними та архітектурними принадами. Безперечно, певні локації і назви у свідомості читача залишаться, однак навряд чи з цього можна буде створити тур за літературним твором згодом, такий популярний у читачів сьогочасся. З огляду на текст можна буде лише дотично доторкнутися до описаного автором міста. Наприклад, до Зальцбурга: «Першого разу Зальцбург видався мені не таким дивним. Це було місто, в якому надвечірні цитати з поезій Георга Тракля промовляють до перехожих безпосередньо зі стін: їх вибито в камені та бронзі й ніби навіки вмонтовано в намацальну речовину існування. У нас такі предмети бюрократично називають малими архітектурними формами — меморіальні дошки, барельєфи, пам'ятні стели тощо. Ви ходите Зальцбургом, час від часу опиняючись у незрозуміло-герметичному Траклевому полі, ви читаєте його – дослівно – забронзовілі строфи, але часу на дешифрування у вас майже немає, тому ви

змушені йти далі, скорившись особливому чарові недовомленості. Можливо, це найкращий спосіб поведження з Траклем – йти далі, нічого не збагнувши» [1, с. 160]. У тексті, присвяченому невеликому австрійському місту, не зустрінемо описів Резіденцплатцу, Капітельплатцу, пейзажних замальовок про сади Мірабель чи відтворення принад Будинку народження Моцарта на вулиці Гетрайдегассе. Натомість увагу автора привернув вуличний музикант, який грав на арфі, такий собі «бородатий фавн». Його відтворено у всіх деталях, автор навіть уявляє, як у його чоботах заховані «копита», які ніхто не бачить. Митець порівнює його з мандрівним дяком, Агасвером, Міннезінгером Вальтер фон дер Фогельвайде, майстерзінгером Вольфрамом фон Ешенбахом, аптекарем Георгом Траклем і власним героєм Стахом Перфецьким з роману «Перверзія». Проте есеїста передусім цікавлять українські асоціації, які виникають від побаченого арфіста, на яких також спеціально наголошено в есеїстичному тексті: «Я мимоволі згадав про гуцулів, які стверджують, ніби всі музичні інструменти від сатани. Лише трембіта від Бога, але вона в рахунок не йде. Вона не інструмент, а засіб. Усі інші від сатани, і першою була скрипка. Про арфу вони не кажуть нічого, але все слід розуміти так, як воно є. Якби гуцули заграли на арфах, пекло розверзлося б ще тієї ж миті!» [1, с. 161].

Однією з технік художнього моделювання урбаністичного простору у збірці є описи. Проте тут не йдеться про деталізовані описи урбаністичних краєвидів. Автор свідомо уникає розлогіх дескрипцій в описах міст, більше пише про наповнення простору власними емоціями й відчуттями. Наприклад: «У Німеччині зовсім небагато хмарочосів і всі вони, здається, у Франкфурті. Далі про них ані слова. Для таких, як я, Франкфурт – це концентроване Професійне Місто, адже він є Buchmesse (Бух! Мессе!), щорічна виставка книжок і всесвітній ярмарок марнот. Якщо я буваю у Франкфурті, то передусім тому. І зовсім не тому, що я не можу жити без тамтешнього яблучного вина. Я можу без нього жити. Так от. Франкфурт є своєрідним Центром Існування для таких, як я. Але не для мене. Бо для мене він перш усього місто Маленького Принца» [1, с. 426]. Завдяки такому опису-асоціації автор не тільки зображує німецьке місто Франкфурт-на-Майні, а й транслює через нього власний душевний стан, а також події, які вже відбулися чи відбудуться з ним тут. Опис самого Франкфурта відтінюється авторськими спогадами, індивідуальним сприйняттям. Перед есеїстом стояло

завдання не так відтворити образ цього старого міста, як показати його дотичність до власного ества, до власного натхнення й творчості.

Ще одна наочна техніка моделювання урбаністичного простору в книзі «Лексикон інтимних міст» – уникання панорамних описів міст і надання переваги якійсь його деталі, нюансам певного явища, котре для автора стає першорядним у сприйнятті всього простору загалом. Певний елемент декору в архітектурних приладах, якась дрібниця вуличного топосу для автора набагато важливіші й цікавіші, ніж масштабні описи і всеохопні словесні пасажі. Саме через певну деталь автор засвоює урбаністичний простір, приймає чи відштовхує те чи те місто. Такою деталлю, наприклад, є сніг у Харкові («У Харкові було повно снігу — того найгіршого, весняного, квітневого й ангінного, до якого люд ніколи не готовий і проти якого безпорадний. За одну добу насипало якусь там піврічну норму, автомобілі грузли по бампери, водії не могли знайти жодної з адрес, легке післяпотягове похмілля підвишувало всю цю дійсність у дещо сюрреальній невагомості» [1, с. 436]), вагонне вікно у Франкфурті-на-Одері («з усього Франкфурта-на-Одері я знав лише вокзал, та ні — я знав лише вагонне вікно, з якого можна бачити сусідній перон. Таке це було дивне місто» [1, с. 433]) чи Потьомкінські сходи з дитячим візком із фільму С. Ензейнштейна, які викликають чіткі асоціації з Одесою. Деталь стає вихідним пунктом авторського зображення того чи того міста в книзі. Навколо неї формується весь інший художній простір.

Іще одна показова техніка моделювання художнього простору міста в книзі – авторська увага до маловідомих локацій урбаністичного топосу. Митець свідомо пише про незвідані вулиці, парки, сквери, замки, палаци, вважаючи, що саме вони формують обличчя того чи того простору. Знакових локацій митець торкається лише дотично, наче між іншим, віддаючи перевагу власним акцентам у відкритті тої чи тої території, ось, наприклад, як стамбульської цистерни Базиліки: «Цистерна Базиліка сочилася водою, пахла водою і нею ж дихала. Вона вся переливалася і дзвеніла, відлунювала кожною краплею, всіма струменіннями, кожним риб'ячим сплеском у розсіяній вогкуватій півтемряві. Там були цілі оркестри водяних інструментів, арфи, бубни, флейти і тимпани, а ще водяні валторни і мушлі – все, що могло дихати, звучало на дні тієї водотерапевтичної печери для спраглих, тієї оркестрової водолічниці. Спраглим у ній був я. І я ледь не вмирав під її цегляними склепіннями (...). Мені

здавалося, ще трохи – і я зможу пити долонею. Ще трохи – і мої пальці стануть каналами, по яких заструменіють цівки води з лісових ключів. Я так і зробив. У півтемряві непритомніти зручніше – ніхто й не помітить. Цистерна Базилика зітхнула – і витягла з мене всю отруєну спиртами воду минулих ночей. Коли ми вийшли назовні, я народився ще раз» [1, с. 392].

Головна техніка моделювання міста у збірці – показ автором власного «я» в контексті того чи того урбаністичного простору. Збірка «Лексикон інтимних міст» – не про міста, а про самого митця у контексті цих міст. Тут важливі не описи, а авторські відкриття міст, міркування, самоідентифікація. В есеях збірки «Лексикон інтимних міст» мандри автора стають символом пошуку особистої ідентичності, прийняття себе та знаходження свого місця у світі. Через різні топоніми, образи та шляхи автор відображає свою особисту подорож у пошуку сенсу, власних коренів та місця в українському суспільстві.

Автор розглядає міста в контексті різних політичних трансформацій та культурних змін через власну особисту історію та людей, які зустрічалися на його шляху. У такий спосіб автор відбувається самоідентифікація митця з певним топосом, розкривається його внутрішнє «я»: «Я не міг не любити Відня, як ви розумієте. Я любив його з відстані і цікавився у щасливців, котрі в ньому вже побували, як називаються у Відні місця, де звичайно скупчуються повії. Я чув у відповідь «Маргаретенгюртель», і це було супер – Маргаритин пояс! Я готувався до першого побачення з Віднем, але воно ніяк не наставало, тож я любив його все більше» [1, с. 84]. У цьому невеликому фрагменті займенник першої особи

однини згадано аж п'ять разів. У такий спосіб автор інтимізує власну оповідь, апелює до читача тим, що для нього власне відчуття міста є важливішим за саме місто. У цьому контексті слухними є міркування А. Палійчук: «Дейктичні особові займенники організують ситуацію художньої комунікації таким чином, що читач потрапляє у вигаданий світ, стає очевидцем і учасником, безпосереднім співрозмовником автора-наратора, перетинаючи усі реальні просторово-часові обмеження, і у такий спосіб максимально наближується до автора, до його світогляду, що і є ключовим механізмом виникнення інтимізації» [4, с. 44].

Тож герой-мислитель есеїстичного твору, за яким ховається автор, перетинає реальний світ з внутрішнім, відтак простір внутрішнього світу виявляється сильним і впливовим. Це місце, де він роздумує про своє минуле, розбирається у своїх внутрішніх конфліктах та шукає власну ідентичність. Простір внутрішнього світу може бути багатограним і супроводжуватися постійним дослідженням, пізнанням себе та світу навколо.

Висновки. Отже, моделювання міста у збірці есеїв «Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича відбувається передусім через авторську самоідентифікацію із ним. Так, митець принагідно описує сам урбаністичний простір, зупиняючись на деталях та незвіданих локаціях, проте першорядним для нього є власна дотичність до нього. Місто стає топосом накопичення індивідуального досвіду, котре ініціює, власне, саму есеїстичну творчість. Осмислені у збірці міста як простір самопізнання й джерело ментативів стають маркерами самоідентифікації митця: крізь їхню атракцію письменник шукає власну самість на тлі великого світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики. Київ : Meridian Czernowitz, Майстер книг, 2011. 480 с.
2. Випасняк Г. Жанрові особливості «Лексикону інтимних міст» Юрія Андруховича та «Абетки» Чеслава Мілоша. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2013. № 28. С. 23–28.
3. Корнілова К. Топос міста у творі «Лексикон інтимних міст» Юрія Андруховича. Закарпатські філологічні студії. 2022. Вип. 26. Том 1. С. 279–286.
4. Палійчук А. Інтимізуючі властивості особових дейктичних займенників YOU/WE. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2010. № 7. С. 42–46.
5. Шевченко Т. Есеїстика українських письменників як феномен літератури кінця XX – початку XXI ст. : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 584 с.